

Εισαγωγή: Η πορεία της σχέσης αφέντη-δούλου

Η δουλεία υπήρξε αρχαίος και διαπολιτισμικός θεσμός που νομιμοποιούσε την μετατροπή του ανθρώπου σε ιδιοκτησία και που απαγορεύτηκε σταδιακά για οικονομικούς και ηθικούς λόγους στις περισσότερες χώρες του κόσμου. Η δουλεία συνεπαγόταν όχι μόνον τον κοινωνικό θάνατο του ατόμου, αλλά του αφαιρούσε αυτή καθαυτή την ανθρώπινη υπόσταση και το υποβίβαζε στο εξής σε αντικείμενο προς ιδιοκτησία και χρήση (ιδιώτη ή κράτους). Σε κατάσταση δουλείας ζούσε κατά καιρούς και περιοχές το 20%- 40% του πληθυσμού των κοινωνιών, ενώ υπήρξαν και κοινωνίες με πολύ υψηλότερο ποσοστό δούλων.

Η κυρίαρχη μορφή δουλείας στην Αρχαιότητα ήταν συνήθως για τους μεν άνδρες η εξαναγκαστική εργασία μέχρι φυσικής εξόντωσης, για τις δε γυναίκες, η σεξουαλική εκμετάλλευση. Τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, χρησιμοποιούνταν συνήθως για σκληρή εργασία ή, σπανιότερα, για υποχρεωτική ενσωμάτωση στον κυρίαρχο πληθυσμό, αλλάζοντας θρήσκευμα και εθνικότητα. Επίσης, όταν έφταναν στην εφηβεία ή και νωρίτερα, τα κορίτσια άρχιζαν να χρησιμοποιούνται ως σεξουαλικά αντικείμενα και τα αγόρια μετά τα 13-14 λογαριάζονταν συνήθως ως ενήλικες δούλοι. Τα αγόρια σε κάποιους πολιτισμούς γίνονταν ευνούχοι ή αφομοιώνονταν σε στρατιωτικές υπηρεσίες, εφόσον είχαν ασπασθεί το θρήσκευμα, την ιδεολογία και την εθνικότητα της κυρίαρχης ομάδας

Αρχαία Ελλάδα

Η δουλεία είχε ήδη γεννηθεί κατά τη μυκηναϊκή εποχή. Σε πλακίδια που έχουν βρεθεί στην Πύλο διαβάζουμε χωρίς αμφιβολία για 140 « do-e-ro ». Οι δούλοι χωρίζονταν σύμφωνα με το νόμο σε δύο κατηγορίες: στους «κοινούς δούλους» και στους «δούλους του θεού», με το θεό να ταυτίζεται κατά πάσα πιθανότητα με τον Ποσειδώνα. Οι δούλοι του θεού πάντα αναφέρονται ονομαστικά και κατέχουν τη δική

τους γη. Η κοινωνική τους θέση είναι παρόμοια με εκείνη των ελεύθερων ανθρώπων. Η φύση της σχέσης τους με τη θεότητα παραμένει άγνωστη. Τα ονόματα των κοινών δούλων καταδεικνύουν πως ορισμένοι προήλθαν από τα Κύθηρα, τη Χίο, τη Λήμνο ή την Αλικαρνασσό, και πιθανώς αιχμαλωτίστηκαν από πειρατές. Τα πλακίδια μαρτυρούν πως ενώσεις ανάμεσα σε δούλους και ελεύθερους ανθρώπους δεν ήταν ασυνήθιστες, ενώ οι δούλοι μπορούσαν να γίνουν ανεξάρτητοι τεχνίτες και να κατέχουν μερίδιο γης. Φαίνεται πως στο μυκηναϊκό κόσμο ο κύριος κοινωνικός διαχωρισμός δεν ήταν ανάμεσα στους ελεύθερους και τους δούλους, αλλά ανάμεσα σε εκείνους που διατηρούσαν σχέσεις με το Παλάτι και σε εκείνους που δεν είχαν το προνόμιο αυτό.

Οι δούλοι μπορούσαν να καταπιαστούν με όλες τις καθημερινές δραστηριότητες με εξαίρεση την πολιτική, καθώς για τους Έλληνες η άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων άρμοζε μόνο στους ελεύθερους πολίτες.

Η κύρια χρήση των δούλων ήταν στις αγροτικές δραστηριότητες, τη βάση της ελληνικής οικονομίας. Επίσης αρκετοί δούλοι ασχολούνταν με το εμπόριο, ήταν τεχνίτες και εργάζονταν κατ' οίκον. Ο ακριβής αριθμός σκλάβων στην αρχαία Ελλάδα είναι δύσκολο να εκτιμηθεί. Πιστεύεται πως η Αθήνα διέθετε το μεγαλύτερο πληθυσμό δούλων, που πρέπει να άγγιζε τους 80.000 κατά τον 6ο και 5ο αιώνα π.Χ., τρεις με τέσσερις δούλους κατά μέσο όρο ανά σπίτι.

Αρχαία Ρώμη

Στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, η εισροή δούλων ήταν τόσο μεγάλη, που ένας μέσος Ρωμαίος διέθετε πάνω από 10 και οι πλούσιοι 400. Η παρουσία τους όμως δεν ήταν απλώς αριθμητικά έντονη, αλλά και ουσιαστική, μέσα σε τόσο πλούσια «λάφυρα» ανθρώπινης υπόστασης, προερχόμενοι κυρίως από την Ελλάδα, ανευρίσκονταν πια και πολλοί

δούλοι με δυσεύρετα προσόντα και ειδικότητες, όπως γιατροί, δάσκαλοι, και λογιστές. Αυτοί αξιοποιούνταν στον τομέα τους παραμένοντας δούλοι, αλλά είχαν κοινωνική επιρροή, παρότι ανήκαν στην κατώτατη τάξη των σκλάβων.

Βυζάντιο

Στο Βυζάντιο συνεχιζόταν όλα αυτά τα χρόνια η εφαρμογή ολοένα ηπιότερης πολιτικής προς τους δούλους που είχε ξεκινήσει στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Με διατάγματα του Ιουστινιανού[11] και άλλων αυτοκρατόρων ο δούλος έπαψε να είναι νομικά τουλάχιστον πράγμα. Η πιο σημαντική Εισήγηση του Ιουστινιανού ήταν εκείνη που για πρώτη φορά όριζε με νόμο πως ο δούλος είναι άνθρωπος. Επίσης όριζε να δίνεται αυτομάτως το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη στους δούλους που ελευθερώνονταν ενώ μέχρι τότε οι κοινωνικές διακρίσεις συνεχιζόνταν μέχρι και τους απογόνους τρίτης γενεάς του πρώην δούλου.

15^{ος} - 17^{ος} αιώνας

Στο Βυζάντιο η κατάσταση των δούλων χειροτέρευε όταν εμφανίστηκαν και σταδιακά κυριάρχησαν οι Οθωμανοί. Στην Οθωμανική αυτοκρατορία, οι δούλοι πολλαπλασιάστηκαν και οι συνθήκες ζωής για όλους τους υποταγμένους λαούς ήταν εξαιρετικά δύσκολες, ειδικά στον αγροτικό τομέα.

Την ίδια εποχή άρχισε στην Ευρώπη νέα εισαγωγή δούλων, αυτή τη φορά σωρηδόν από την Αφρική. Το γεγονός ότι ήταν μαύροι στο χρώμα επιδεινώνει τη θέση τους, επειδή ήταν δύσκολο να διαφύγουν – εντοπίζονταν γρήγορα. Επίσης η διαφορά στο χρώμα έκανε τους δεσπότες ή κυρίους να μην ταυτίζονται διόλου μαζί τους, να τους φέρονται πιο σκληρά και να μην τους ενσωματώνουν καθόλου στην κοινωνική ζωή με μικτούς γάμους ή υιοθεσίες. Οι πρώτοι Ευρωπαίοι που δημιούργησαν εμπορικό σταθμό για δούλους στην Αφρική, συγκεκριμένα στην Γκάνα, ήταν οι Πορτογάλοι. Οι σκλάβοι

φορτώνονταν σε πλοία για την Ευρώπη και μετά για την Αμερική, Συνήθως το 20% από αυτούς πέθαινε στη διάρκεια του ταξιδιού.

Μετά την εξολόθρευση του γηγενούς πληθυσμού της Αμερικανικής ηπείρου από ασθένειες που έφεραν οι εισβολείς Ευρωπαίοι, η ζήτηση σε εργατικά χέρια καλύφθηκε από Αφρικανούς σκλάβους. Έτσι, ξεκίνησε η πιο μακροχρόνια και ευρείας κλίμακας εκμετάλλευση της αναγκαστικής εργασίας στην ανθρώπινη ιστορία. Υπολογίζεται ότι από τον 15ο μέχρι τον 18ο αιώνα μεταφέρθηκαν στην βόρεια Αμερική, κεντρική Αμερική και νότια Αμερική πάνω από 20.000.000 Αφρικανοί.

18^{ος} αι. – Σήμερα

Κινήσεις για την κατάργηση της δουλείας σημειώθηκαν κατά το 18ο αιώνα. Το σύνταγμα των ΗΠΑ, που εκπονήθηκε το 1788, προέβλεπε την απελευθέρωση των δούλων μέσα σε μια περίοδο 20 χρόνων. Ωστόσο, η δουλεία συνέχισε να υφίσταται στις νότιες πολιτείες των ΗΠΑ. Στις αρχές του 19ου αιώνα, η Βρετανία, η Γαλλία και τα περισσότερα από τα νέα ανεξάρτητα έθνη της Νότιας και Κεντρικής Αμερικής κατάργησαν τη δουλεία.

Σήμερα, η δουλεία εξακολουθεί να παρατηρείται με διάφορες μορφές, κυρίως σε βάρος γυναικών (εξαναγκαστική πορνεία), παιδιών (επαιτεία, κακοποίηση, εργασία) και σπανιότερα ανδρών (εκμετάλλευση αιχμαλώτων πολέμου σε μερικά αφρικανικά κράτη).

Κεφάλαιο Α: Η σχέση κυρίου δούλου στην “Φαινομενολογία του πνεύματος” του Χέγκελ

Η “**Διαλεκτική του κυρίου-και-του-δούλου**” παρουσιάζεται στο τέταρτο κεφάλαιο του έργου του Χέγκελ “Φαινομενολογία του Πνεύματος”. Οι κεντρικές έννοιες και θεματικές του βιβλίου είναι η διαλεκτική, η ανάμνηση, η συνείδηση, η αυτοσυνείδηση, ο λόγος, το πνεύμα, η θρησκεία, το δίκαιο, η ιστορία, οι οποίες τελικά οδηγούν στην απόλυτη γνώση.

"Ο κύριος είναι η συνείδηση που υπάρχει για τον εαυτό της· όχι όμως πια η γενική απλώς έννοια της ύπαρξης δι' εαυτόν. Είναι μάλλον μια συνείδηση που υπάρχει αφ' εαυτού, η οποία διαμεσολαβείται στη σχέση της με τον εαυτό της μέσω μιας άλλης συνείδησης, δηλαδή μέσω ενός Άλλου, του οποίου η ίδια η φύση εξυπακούει πως συνδέεται με ένα αυτοτελές ον, ή με την κατάσταση του πράγματος εν γένει."

Για τον Χέγκελ, η κυριότητα δεν είναι μια εμπειρική θέση εξουσίας αλλά πριν απ' αυτό μια μορφή της συνείδησης, ένας προσανατολισμός της συνείδησης, όπως αυτός προκύπτει μέσα από την πάλη για αναγνώριση μεταξύ δύο. Στον κύριο, η συνείδηση υπάρχει για τον εαυτό της, όχι όμως γενικά και αφηρημένα. Η σχέση της με τον εαυτό της διαμεσολαβείται από μια άλλη συνείδηση, αυτή του δούλου. Η φύση της συνείδησης του δούλου είναι η εξάρτηση, δηλαδή η αδυναμία της να υπάρξει για τον εαυτό της, η αναγκαστική συνάρτησή της με κάτι έξω από την ίδια, η έλλειψη επομένως αυτοτέλειάς της. Αυτό το "κάτι έξω από την ίδια" είναι δύο πράγματα ταυτόχρονα: α) είναι η ύπαρξη ενός αυτοτελούς Άλλου [του κυρίου] και β) η ύπαρξη των πραγμάτων, που δεν έχουν συνείδηση, έχουν όμως βουβή, αντικειμενική ύπαρξη έξω από την συνείδηση του δούλου. Η διαλεκτική συνεπώς κυρίου και δούλου περιλαμβάνει τρεις θέσεις: α) αυτή του κυρίου β) αυτή του δούλου γ) αυτή του πράγματος.

"Ο κύριος συσχετίζει τον εαυτό του και με τις δύο αυτές στιγμές, με το ίδιο το πράγμα, το αντικείμενο της επιθυμίας, και με την συνείδηση, της οποίας ο ουσιαστικός χαρακτήρας είναι η ύπαρξή της ως πράγμα."

Ο δούλος σχετίζεται ως συνείδηση ταυτόχρονα με την ύπαρξη

ενός αυτοτελούς κυρίου με μη συνειδητά πράγματα. Ο κύριος, με τη σειρά του, σχετίζεται τόσο με τα ίδια τα πράγματα, τα οποία και είναι αντικείμενο της επιθυμίας του, όσο και με την εξαρτημένη συνείδηση του δούλου, η οποία από τη σκοπιά του κυρίου είναι *πραγματοποιημένη*, δηλαδή γίνεται αντιληπτή ως πράγμα η ίδια.

"Και εφόσον ο κύριος είναι (α) ως έννοια της αυτοσυνείδησης μια άμεση συνάρτηση της αυθυπαρξίας, αλλά (β) είναι επιπλέον και ταυτόχρονα διαμεσολάβηση, ή ένα είναι-δι-εαυτόν το οποίο είναι για τον εαυτό του μόνο μέσα από έναν Άλλο, ο κύριος συσχετίζεται (α) άμεσα και με τα δύο (β) έμμεσα με το καθένα μέσα από το άλλο."

Εφόσον ο κύριος έχει οριστεί συνειδησιακά ως συνείδηση που υπάρχει για τον εαυτό της, αλλά ταυτόχρονα ως συνείδηση που αυτό το επιτυγχάνει μέσω της διαμεσολάβησης της συνείδησης του δούλου, τότε ο κύριος συσχετίζεται (α) άμεσα με τον εαυτό του και με τον δούλο (β) έμμεσα με τον δούλο μέσω του εαυτού του, και επίσης έμμεσα με τον εαυτό του μέσω του δούλου

Ο κύριος συσχετίζεται με τον δούλο έμμεσα μέσα από την αυτοτελή ύπαρξη, γιατί αυτή ακριβώς κρατά τον δούλο δέσμιο· αυτή είναι η αλυσίδα του, από την οποία δεν μπορούσε να απαλλαγεί στον αγώνα [για αναγνώριση], και για τον λόγο αυτό απέδειξε πως είναι εξαρτημένος, πως η αυτοτέλειά του είναι κάτι το οποίο μπορεί να κατέχει μονάχα με τη μορφή της κατάστασης του πράγματος."

Σε ό,τι αφορά την έμμεση σχέση του κυρίου με τον εαυτό του μέσω του του δούλου και με τον δούλο μέσω του εαυτού του, το μέσο της διαμεσολάβησης είναι, παραδόξως, η ίδια η έννοια της αυτοτελούς ύπαρξης. Η αυτοτελής ύπαρξη κρατά τον δούλο δέσμιο, όχι απλά επειδή ο κύριος που τον κρατά δέσμιο είναι ακριβώς η (διαλεκτική) ενσάρκωση της αυτοτελούς ύπαρξης, αλλά και γιατί ο δούλος αλυσσοδέθηκε εξαιτίας της προσκόλλησής του στην μη διαλεκτική αυτοτέλεια της ύπαρξης, εξαιτίας δηλαδή της αγάπης του για την ύπαρξη χωρίς άρνηση, χωρίς την έκθεση στο ρίσκο του θανάτου. Επειδή ο δούλος δεν ρίσκαρε την θυσία της ίδιας της ζωής για χάρη της αυτοτέλειας, η αυτοτέλεια που κατέχει δεν εμπεριέχει ίχνος ελευθερίας·

η αυτοτέλεια στην οποία έχει πρόσβαση είναι μόνο η αυτοτέλεια του πράγματος, του όντος χωρίς συνείδηση. Επειδή ο δούλος δεν ανοίγεται στην αρνητική προοπτική του βιολογικού θανάτου για χάρη της ελευθερίας της συνείδησής του, υποδουλώνεται από μια νεκρή και αδρανή αυτοτέλεια, εκμηδενίζεται.

"Ο κύριος όμως είναι η δύναμη που ελέγχει αυτή την κατάσταση ύπαρξης, γιατί έδειξε στην πάλη πως την αντιλαμβάνεται ως κάτι αρνητικό. Εφόσον ο κύριος είναι η δύναμη που κυριαρχεί πάνω στην ύπαρξη, ενώ αυτή η ύπαρξη είναι με τη σειρά της η δύναμη που ελέγχει τον Άλλο [τον δούλο], ο κύριος κρατά κατά συνέπεια αυτόν τον Άλλο υπόδουλο."

Αντιθέτως, ο κύριος είναι αυτός που εξέθεσε τον εαυτό του στην άρνηση, στην προοπτική του θανάτου. Στην πάλη των δύο για αναγνώριση, στην πάλη ανάμεσα, ουσιαστικά, στη βίαιη καταστροφή και την επιθυμία για ειρήνη και ζωή, ο κύριος είναι αυτός που έδειξε πως αντιλαμβάνεται την ύπαρξη με τρόπο αρνητικό, δηλαδή ως κάτι που εμπεριέχει απαραίτητα το ρίσκο του θανάτου, της καταστροφής της ύπαρξης. Αποδεικνύοντας την αφοβία του απέναντι στην άρνηση που κατοικεί στην καρδιά της ύπαρξης, απέναντι στον θάνατο ως θεμέλιο της ύπαρξης δηλαδή, ο κύριος είναι "κύριος" διότι κυριαρχεί πάνω στην ίδια αυτή ύπαρξη αφού περνά μέσα από την απειλή του θανάτου στην συνειδησιακή ελευθερία. Και εφόσον κυριαρχεί άμεσα απέναντι στην ύπαρξη κυριαρχεί έμμεσα και απέναντι στον δούλο, αφού ο δούλος, υποδουλώνεται στην ύπαρξη από υπερβολική αγάπη για τη ζωή. Διαμορφώνεται λοιπόν μεταξύ των τριών όρων της διαλεκτικής μια αλυσίδα: κύριος-ύπαρξη-δούλος, με την ύπαρξη να διαμεσολαβεί ανάμεσα σ' αυτόν που κυριάρχησε επάνω της και αυτόν στον οποίο η ίδια κυριαρχεί.

"Με τον ίδιο τρόπο, ο κύριος συσχετίζεται με το πράγμα έμμεσα, μέσω του δούλου. Εφόσον ο δούλος είναι μια αυτοσυνείδηση με την ευρεία έννοια, κρατά επίσης μια αρνητική στάση απέναντι στα πράγματα και τα αναιρεί· αλλά την ίδια ώρα, το πράγμα είναι αυτοτελές ως προς τον ίδιο και δεν μπορεί, με όλη του την άρνηση, να φτάσει στο σημείο να

το εκμηδενίσει και να τελειώσει μ' αυτό. Με άλλα λόγια, ο δούλος εργάζεται πάνω στο πράγμα. Στον κύριο, από την άλλη, και μέσω αυτής της διαμεσολαβητικής διαδικασίας, ανήκει η άμεση σχέση, με την έννοια της καθαρής άρνησης του πράγματος· με άλλα λόγια, ο κύριος απολαμβάνει το πράγμα. Αυτό το οποίο δεν κατέστη εφικτό με την επιθυμία γίνεται τώρα εφικτό, δηλαδή, το να τελειώνει [ο κύριος] με το πράγμα και το να ικανοποιείται με την απόλαυσή του. Μόνη της, η επιθυμία δεν έφτασε τόσο μακριά, εξαιτίας της αυτοτέλειας του πράγματος. Όμως ο κύριος που έχει παρεμβάλλει τον δούλο ανάμεσα στο πράγμα και τον εαυτό του συσχετίζεται με τον τρόπο αυτό μόνο με την εξαρτημένη όψη του πράγματος και το απολαμβάνει χωρίς προϋποθέσεις και περιορισμούς."

"Την όψη της αυτοτέλειας του πράγματος την αφήνει στον δούλο, ο οποίος εργάζεται πάνω σ' αυτό."

Ταυτόχρονα ο δούλος, αυτός που εργάζεται με τα πράγματα, που δεν εκμηδενίζει τα πράγματα χωρίς υπόλειμμα μέσω της κατανάλωσής τους, αυτός δηλαδή που μετασχηματίζει τα πράγματα, δεν αντιλαμβάνεται την εξαρτημένη όψη των πραγμάτων. Σ' αυτόν, τα πράγματα υψώνουν την αυτοτέλειά τους, το πείσμα και την άρνησή τους να γίνουν χρήσιμα. Μετατρέποντας την εργασία έτσι σε απελευθερωτική του δύναμη.

Κεφάλαιο Β: Η σχέση εργάτη - μη εργάτη στα Οικονομικά και
Φιλοσοφικά χειρόγραφα 1844 του Κ. Μαρξ

Ο Μαρξ στο έργο του **“Οικονομικά και Φιλοσοφικά χειρόγραφα 1844”** αναλύει τη σχέση μεταξύ εργάτη και μη εργάτη. Σε σύγκριση με τον Χέγκελ, η σχέση δούλου με τον κύριο αντικαθίσταται με την παραπάνω. Στο έργο αυτό αναφέρεται κυρίως στους όρους “γη”, “αποξενωμένη εργασία” και “εργάτης”. Επίσης, αυτό το έργο είναι ένα από τα μοναδικά του Μαρξ ως ανθρωπιστή και όχι οικονομολόγο.

“η διάκριση μεταξύ κεφαλαιοκράτη και γαιοκτήμονα εισοδηματία, όπως και μεταξύ εργάτη γης και βιομηχανικού εργάτη, εξαφανίζεται και ότι το κοινωνικό σύνολο πρέπει να χωριστεί σε δύο τάξεις –στους ιδιοκτήτες και στους μη ιδιοκτήτες”

Για τον Μαρξ οι διακρίσεις μεταξύ βιομηχανικού εργάτη και εργάτη γης και μεταξύ κεφαλαιοκράτη και γαιοκτήμονα εισοδηματία πρέπει να εξαφανιστούν και να υπάρχουν δύο τάξεις, οι ιδιοκτήτες και οι μη ιδιοκτήτες. Παρόλα αυτά στο έργο του αναφέρεται μόνο στην βιομηχανική κατηγορία.

“Ο εργάτης όσο περισσότερα αγαθά παράγει, τόσο φθηνότερο εμπόρευμα γίνεται. Η υποτίμηση του κόσμου των ανθρώπων αυξάνεται ευθέως ανάλογα προς την αυξανόμενη αξία του κόσμου των πραγμάτων.”

“Αυτό το γεγονός απλώς εκφράζει ότι η εργασία αντιμετωπίζει το αντικείμενο που παράγει –το προϊόν της- ως κάτι ξένο, ως δύναμη ανεξάρτητη από τον παραγωγό. Το προϊόν της εργασίας είναι εργασία που έχει ενσωματωθεί σε ένα αντικείμενο, κάτι που έχει λάβει υλική υπόσταση: αποτελεί μετατροπή της εργασίας σε αντικείμενο. Η πραγμάτωση της εργασίας είναι η μετατροπή της σε

αντικείμενο. Στις συγκεκριμένες οικονομικές συνθήκες, αυτή η πραγμάτωση της εργασίας για τους εργάτες εμφανίζεται ως απώλεια πραγμάτωσης, η μετατροπή της εργασίας σε αντικείμενο ως απώλεια του αντικειμένου και υποδούλωση σε αυτό η ιδιοποίηση ως αποξένωση, ως αλλοτρίωση”

Στο παραπάνω χωρίο, ο Μαρξ αναλύει τις συνθήκες εργασίας του βιομηχανικού εργάτη και την αποξένωσή του από το προϊόν της εργασίας. Τονίζει χαρακτηριστικά ότι ο εργάτης όσο περισσότερα αγαθά παράγει τόσο περισσότερο χάνει δύναμη και υποτιμάται η δική του αξία, αφού το προϊόν δεν καταλήγει ποτέ στα χέρια του αλλά μόνο σε αυτά των ιδιοκτητών, δηλαδή αποξενώνεται από το θεωρητικά δικό του αγαθό. Επομένως, γίνεται αντιληπτό ότι κατά την εργασία του εργάτη πάνω στο αντικείμενο, ο ίδιος υποδουλώνεται σε αυτό και στον μη εργάτη, δηλαδή στον ιδιοκτήτη.

Κεφάλαιο Γ: Η σχέση κυρίου-δούλου στον Νίτσε

Ο Νίτσε αντικρούει την εξήγηση της ηθικής, που ισχυρίζεται, ότι οτιδήποτε στην αρχή διεκηρύσσετο “καλό”, ήταν και ωφέλιμο. Ισχυρίζεται, αντίθετα, ότι η αντίθεση μεταξύ καλού και κακού γεννιέται στην αρχή της συνειδητοποίησης της απόστασης που υπάρχει μεταξύ της ιθύνουσας τάξης και του “ανθρώπινου υποεπιπέδου”. Διεκηρύσσετο καλό εκείνο που συνέκλινε προς την ανάπτυξη της επιβίωσης της κυριαρχούσας ομάδας, κακό αυτό που την ζημίωνε και βοηθούσε το “υποεπίπεδο”. Ο Νίτσε κήρυξε τον πόλεμο στην ηθική που πίστευε πως οδηγεί σε έναν ειδικό τρόπο συμπεριφοράς, τον οποίο υφίσταται ο άνθρωπος. Το θέμα της ηθικής των κυρίων-δούλων, αποτελεί κεντρικό σημείο στα έργα του Φρειδερίκου Νίτσε, συγκεκριμένα στο έργο **“Η Γενεαλογία της Ηθικής”**. Ο Νίτσε ισχυρίζεται ότι υπήρξαν δύο θεμελιώδεις τύποι ηθικής, αυτή των δούλων και αυτή των κυριών. Με τον όρο «κύριος» ο Νίτσε χαρακτηρίζει τον άνθρωπο που έχει αναπτυγμένη επιθετική διάθεση και επιθυμία επιβολής πάνω στους άλλους. Τα πρόσωπα αυτού του είδους ο Νίτσε τα αποκαλεί επίσης αριστοκράτες. Αντίθετα, τους ανθρώπους που χαρακτηρίζονται από υποχωρητικότητα και μετριοπάθεια ο Νίτσε τους ονομάζει δούλους. Αφού, όπως λέει ο Νίτσε, αναπτύσσοντας τα επιχειρήματά του, το καλό και το κακό έχουν σχετική αξία, τόσο οι κύριοι όσο και οι δούλοι μπορούν να χρησιμοποιούν τους ηθικούς όρους όπως θέλουν. Για τον κύριο, π.χ., καλό είναι ό,τι εκπορεύεται από τη βούληση του, μια δύναμη επιβολής δηλαδή, ενώ κακό είναι οτιδήποτε τον υπονομεύει. Αντίθετα, για τους δούλους καλό είναι η αδυναμία, η συμπόνια, ο οίκτος και γενικά ό,τι φέρνει τους ανθρώπους κοντά, ενώ κακό είναι η διεκδίκηση και η προσωπική προβολή. Μπορεί όλα αυτά, λέει ο Νίτσε, να φαίνονται μπερδεμένα στην ανθρώπινη κοινωνία, στη φύση όμως

τα πράγματα είναι ξεκάθαρα. Αφού κάθε ον στη φυσική του κατάσταση αισθάνεται να ελκύεται από την ανάγκη για μια διαρκώς διευρυνόμενη, όλο και μεγαλύτερη κυριαρχία στον κόσμο. Με αυτή την έννοια, η βούληση για δύναμη δεν είναι τίποτε άλλο τελικά παρά η βούληση για ζωή, η δύναμη που σπρώχνει κάθε ον στον αγώνα για επιβίωση. Η ηθική του κυρίου λοιπόν ταιριάζει απόλυτα στη φύση, ενώ αντίθετα η ηθική του δούλου είναι κάτι αφύσικο και παράξενο (κάτι δηλαδή σαν αρρώστια) που σπρώχνει τον άνθρωπο στο περιθώριο της πραγματικής ζωής. Γιατί ο δούλος, αν και ως μέρος της φύσης διέπεται κι αυτός, όπως όλα τα άλλα όντα του κόσμου μας, από τη βούληση για δύναμη, εντούτοις καταπνίγει μέσα του την αληθινή του φύση και περιορίζεται μοιρολατρικά στον εαυτό του. Με την έννοια αυτή, σημειώνει ο Νίτσε, η ηθική του δούλου είναι η μεγαλύτερη αρρώστια, από την οποία όμως το ανθρώπινο γένος μέχρι σήμερα δεν έχει θεραπευτεί: η αρρώστια του ανθρώπου που υποφέρει από τον εαυτό του μέσα στον εαυτό του.

Παρομοίως στο έργο του **Πέραν του Καλού και του Κακού** διακήρυττε πως δεν υπάρχει απόλυτη αλήθεια ούτε απόλυτη αξία. Η εκρίζωση κάθε ιδέας περί απόλυτης αλήθειας και αξίας είναι βασική προϋπόθεση για την αναγέννηση της ανθρώπινης ύπαρξης. Εάν ο άνθρωπος, κατά τον Νίτσε, αναζητεί στην ηθική τη μη εξαπάτηση είναι σαν να πιστεύει ότι η ζωή δημιουργήθηκε από «φαινομενικότητες, πλάνες, απατηλά φαινόμενα και από την κοροϊδία τους». Οι ηθικές εντολές δεν είναι άσχετες από τις κοινωνικές τάξεις, στις θεωρήσεις των οποίων αντιστοιχούν. Ό,τι θεωρείται καλό για τις κυρίαρχες τάξεις, είναι το καλό που εξυπηρετεί τη δική τους ιδιοτέλεια, που δίνει δύναμη στους ανυπόληπτους και ανίκανους εξουσιαστές: όσο

αυτοί υπολείπονται σε αξία και αυταξία, τόσο ταυτίζουν τις δικές τους ασυδοσίες με το γενικό καλό. Το καλό για τους εξουσιαστές συνεπάγεται συντριβή των καταπιεσμένων. Οι παράμετροι που ορίζουν την έννοια του καλού και του κακού είναι δύο, κατά τον Νίτσε: οι εξουσιαστές και οι καταπιεσμένοι. Οι δεύτεροι, μέσω θεολογικών ιερέων, πέτυχαν να επιβάλουν την ηθική της μνησικακίας τόσο στον εαυτό τους όσο και στους εξουσιαστές. Ο μνησικάκος διακρίνεται για την υποψία του, τις υπεκφυγές, τις ψεύτικες δικαιολογίες. Ξέρει να σιωπά, να σμικρύνεται, να ταπεινώνεται. Η μνησικακία σπρώχνει τους εξουσιαστές –αυτούς τους «βάρβαρους», «τα άγρια θηρία»- να κρύβονται από τους ίδιους τους εαυτούς τους. Η αντίθεση τελικά καλό και κακό εκφράζει τις αξιολογικές κρίσεις κυρίων και δούλων: για τους δούλους είναι η έννοια κακός που εμπνέει φόβο, ενώ για τους κυρίους είναι η έννοια καλός· αυτή εμπνέει και οφείλει να εμπνέει φόβο, η δε έννοια κακός ταυτίζεται με το καταφρονητέο. Εν τέλει, όπως τονίζει ο Νίτσε με γλαφυρότητα, «η ηθική των δούλων είναι η διάνοιξη προς όλες τις πανουργίες και τίθεται υπό την κυριαρχία των ισχυρών για να γίνει η κυρίαρχη ηθική».

Κεφάλαιο Δ: Ελευθερία και δουλεία στη σύγχρονη
φιλοσοφία (Μπερντιάεφ)

Η θεματογραφία του Μπερντιάεφ είναι αυτή στην οποία και άλλοι Ρώσοι φιλόσοφοι του ύστερου 19ου αιώνα επικεντρώνονται: Φιλοσοφική ανθρωπολογία, ηθική, κοινωνική και πολιτική φιλοσοφία, φιλοσοφία της ιστορίας και φιλοσοφία της θρησκείας.

Πρωτεύουσα θέση στη φιλοσοφική διδασκαλία του Νικολάι Μπερντιάεφ, ο οποίος ανήκε στο ρεύμα του θεϊστικού υπαρξισμού, κατέχει η έννοια της «μη-οντικής ελευθερίας», με την οποία θέλησε να ορίσει τον αδέσμευτο δυναμισμό, που αποτελεί το πιο βασικό χαρακτηριστικό της πραγματικότητας. Η ουσία κάθε όντος, κατά τον Μπερντιάεφ, είναι η πορεία του, η συνεχής τάση του να υπερβαίνει την εκάστοτε υφιστάμενη κατάσταση του. Υπ' αυτή την έννοια η μη-οντική ελευθερία του κάθε όντος δεν είναι κάτι δεδομένο αλλά συνιστά προϋπόθεση της εκάστοτε υφιστάμενης κατάστασης του, είναι η δυνατότητα του να γίνει εκείνο που κάθε φορά είναι.

Επίκεντρο δηλαδή της σκέψης του είναι η ελευθερία απαλλαγμένη από κάθε υπαρκτικό προσδιορισμό. Γι' αυτό και την προσδιορίζει ως μη οντική-ελευθερία. Ως μη κάτι ταυτιζόμενο με την κατάσταση που βρίσκεται ένα όν, η μη οντική ελευθερία προηγείται του όντος και προηγείται ως δυνατότητα και μόνο εκείνου που πρόκειται να γίνει κάθε φορά. Η ουσία του κάθε όντος είναι τελικά η πορεία προς μια υπέρβαση της εκάστοτε υφιστάμενης κατάστασής του. Η αιτία της μη-οντικής ελευθερίας που την προσδιορίζει χωρίς να της περιχαράκωνει είναι ο Θεός, η κατεξοχήν ελεύθερη ύπαρξη.

Για τον Μπερντιάεφ ο άνθρωπος είναι πρόσωπο, το οποίο

ενεργεί ελεύθερα προς την κατεύθυνση του να καταστεί ον. Η κριτική προς την σοσιαλιστική αντίληψη για την κοινωνία και τον άνθρωπο όπου κυριαρχεί η εργαλειοποίηση έχει σαν αφετηρίες της όχι μόνο το χριστιανισμό, αλλά και τον Καντ. Στον αντίποδα του σοσιαλιστικού παραδείγματος βρίσκεται ένας προσωποκεντρικός σοσιαλισμός.

Από την άποψη αυτή, ως δυνατότητα εκείνου που πρόκειται να γίνει, τουτέστιν του όντος, η μη-οντική ελευθερία προηγείται του όντος. Αυτό σημαίνει ότι η μη-οντική ελευθερία δεν ταυτίζεται με την ύπαρξη, ήγουν την κατάσταση υπό την οποία ένα ον υφίσταται πράγματι σε μία δεδομένη στιγμή. Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν υποδηλώνει ότι η μη-οντική ελευθερία ως καθαρή, αδέσμευτη από κάθε προσδιορισμό της ύπαρξης δυνατότητα είναι αυθαίρετη. Η μη-οντική ελευθερία έχει μία έσχατη αιτία, η οποία την καθορίζει και την προστατεύει χωρίς, παράλληλα, να αλλοτριώνει τον αδέσμευτο χαρακτήρα της. Η έσχατη αιτία της μη-οντικής ελευθερίας δεν είναι άλλη από το Θεό, ο οποίος εξ ορισμού είναι ανέλεγκτος από κάθε είδους περιορισμό.

Ο Μπερντιάγεφ επικέντρωσε το φιλοσοφικό ενδιαφέρον του στον άνθρωπο ως πρόσωπο, ως ένα εγώ που αποφασίζει να πράττει ελεύθερα, προκειμένου να πραγματοποιήσει τη δυνατότητα του να καταστεί ον. Μία κοινωνία, η οποία αντιμετωπίζει τα μέλη της ως πρόσωπα είναι, κατά τον Μπερντιάγεφ, μία αληθινή κοινωνία. Έτσι, ο Μπερντιάγεφ αντικατέστησε την άποψη της αντικειμενικής, συλλογικής κοινωνιοκρατίας με τη διδασκαλία της «προσωπικής κοινωνιοκρατίας», που υπαγορεύει μία κοινωνία η οποία αποτελείται από δημιουργικά ελεύθερα πρόσωπα.